

KÖNYVISMERTETÉS.

Horváth János: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Szent Istvántól Mohácsig. Magyar Szemle Társaság, Bpest, 1931. 8-r., 312 l.

A középkori magyar irodalom történetének összefoglaló képét — Horváth Cyrillnek a középkor szellemét tökéletesen átélő, de a tudománynak egy embéroltóvel ezelőtli ismeretein alapuló első, igazán hozzáértő kísérlete után — bold. Katona Lajos európai látóköretől, messze kiterjedt ismereteitől, magas szempontjaitól vártuk. Két évtized telt el váratlan halála óta, míg egymásután két tudós, az azóta nagyot haladt részletkutatások alapján egésszé foglalta ismereteinket: 1930-ban Pintér Jenő, most pedig Horváth János.

Horváth János a középkori magyar irodalomnak ezt az első tudományos értelemben vett szintézisét adva, az irodalomnak tőle megállapított *viszony fogalmából* indul ki és ebben a keretben irodalmunkban a szerző, szöveg és közönség fejlődési irányát s vele a magyar irodalom kialakulását fejtegeti, szigorú tárgyilagossággal. A fejlődés vizsgálatához — s ez is módszeréhez tartozik — az anyagot valóságos hyperkriticizmussal szűri meg. Csak azt emeli tárgyalása keretébe, ami minden kétségen kívül bizonyos, a problémákul maradt kérdésekben tartózkodó — csak avval számol, amit kezébe vehet, elolvashat, megvizsgálhat. Ezt az álláspontját hangsúlyozza a bevezetésben — «irodalom nincs írott szövegek nélkül» — s midőn az irodalomnak olyan meghatározását adja, hogy az «a műveltségnek magasabbrendű, írásbelileg közvetítő formái közé tartozik».

Evvel a meghatározással azonban kirekeszti a népköltészetet az irodalom fogalmából — viszont felöleli az egész latin nyelvű irodalmat, ami épen a középkori irodalmi műveltség fejlődésének rajzában alapvetés. Mert a fejlődés folytonosságában Horváth két réteget különböztet meg: a latin nyelvű litteraturát és az abból kiváló magyar irodalmat. Lehet vitatni, különösen a nemzeti irodalomnak Beöthy adta fölfogása szerint, hogy az előbbi beletartozik-e irodalmunk történetébe; de nem kétséges, hogy Horváth János elgondolása szerint, az általa körülhatárolt irodalom fejlődésének és kialakulásának alapja az. A Szent István és Szent Gellért műveltségében ideplántált egyetemes európai műveltség fejlődött tovább kódexeinkben és gestáinkban; s a középkor kezdetének misekönyv-másolótól az Érdy-kódexnek már egyéniségül jelentkező, de személy szerint még ismeretlen írójáig s az irodalomalatti rétegtől az első olvasóközönségig ebbe a fejlődésbe híven illik, mint láncszemek sorozata, egész középkori irodalmunk.

Szép és önmagában teljes egész az, amit így kapunk. Új és tagadhatatlanul egységes képe ez a középkori irodalomnak, ha a fejlődéstörténet szempontjait a legszigorúbb filológiai akribiával s a pozitív adatokhoz való legmerevebb ragaszkodással, gondosan értékesíti. Horváth János éles tekintete, biztos ítélete hivatva volt rá, hogy ilyen, olvasmányoknak is érdekes, újszerű

szintézist megalkosson. A fejlődés rajzában különösen két, a többi fölé magasló fejtegetése kap meg. Az egyik, hogy a ferences- és domonkos-rend szigorítása termékenyíti meg a magyar kódex-irodalmat; a másik: az Erdy-kódex ismeretlen szerzőjében, a karthauzi névtelenben, látja az első kiváló frö-egyéniséget, az első ihletett író, aki az *egész* magyar szerzetességnek írója óhajt lenni, akiben tehát erősebb tudatosság paráznál, mint elődeiben. — Az előbbi, bármennyire tetszetős föltevessel szemben legyen szabad szerény kétségemet kifejezésre juttatnom. Lehet, hogy a nálunk akkoriban legnépse-
rűbb két szerzetes-rendnek megszigorítása a barátokat az eddiginél inkább szorította kódex-írásra. De kétkem, hogy ez a munka épen fordítás- és fordít-
ások másolása lett volna, mikor pl. Laskai Ozsvátnak munkái mind latin nyelven maradtak ránk. Nagyrésztében helytálló lehet a föltevés, ha az első-
sorban az apáca-rendek szigorítására vonatkozik olyanformán, hogy azokat szorították szükségképen magyar nyelvű olvasmányokra. S még így sem teljesen kielégítő a magyarázat, legalább is maga mellé kíván még egy lehetőséget. Horváth János érdekesen különbözteti meg azt a papságot, mely kereszténységünk első századaiban, magasabb műveltséget szerezve, az írás tudományához is értett, attól a nagy többségtől, amelynek csak olvasni (írni nem) és énekelni kellett tudnia. A deák írást, mint tudományt, főiskolákon tanították és tanulták, de később a káptalani és apátsági isko-
láknak is; a latin kódexek másolói így lettek egyre többen. Már most ennek — a latin írás tudományával és terjedésével megkönnnyítve — a magyar írásnak analógiájára gondolok: arra a papra, aki a tihanyi alapító-
levélbe szinte kínlódva ír le magyar szöveget, a Horváth Jánostól vendég-
szövegeknek nevezett későbbi magyar lapszövegekre (HB., *Löweni Mária-siralom* stb.) s arra a fejlődésre, amely az officiumos könyvek és a Ferenc-
legenda első fordításain át a kódex-irodalom virágkorához, Ráskai Leáék és a karthauzi névtelen fordításaihoz vezet. Itt a fordítási-tudásnak és a magyarul írnitadásnak is folytonos fejlődéséről van szó. Ez utóbbinak nagyobb elterjedése, természetes és közelebbálló magyarázata nemzeti nyelvű kódex-
irodalmunk kialakulásának, mint pusztán a szerzetek megszigorítása, amely csak az officiumok pontosabb megtartására, erkölcsös életmódra, szorosabb életrend megszabására vonatkozhatott.

Ezen a két kimagasló, bár, mint mondom, részben vitatható fejtegetésén belül is számtalan részletkérdésben, sokat tanultunk Horváth könyvéből. Különösen szép fejezete az, amely a Halotti Beszéd két része, a beszéd és az intelem, mint nem is egykorú eredetű, változó és rögzített szöveg között éles határvonalat húz. Ilyen a gesták olvasmány-jellegének kidomborítása; az Anonymus irodalmi szempontjaiban az újabb kutatásoknak értékesítése és rendkívül érdekes beállítása: az író személyét plasztikusan állítja elének, szinte jellemfestő elevenséggel; a kancelláriák gesta- és krónika-könyvtárának elképzelése; a *Löweni Mária-siralom*-nál annak kidomborítása, hogy ez a szép vers a fordítónak — valószínűleg bolognai magyar diák — aligha volt első és egyetlen magyar fordítása: mind meggyőző tanítás. Meglepő észrevétele, hogy a Veszprémi-kódex gyakran emlegetett bejegyzése nem papi eredetű, hanem a könyv foltozásán van, Kedves a «vén sororok» meghatározása. Tetszetős az a magyarázata, hogy a vendég-

szövegek miért pusztultak el könnyebben: részint többet használták a magyar szövegeket (HB), részint idegenek kidörzsölték a «barbár», vulgaris beírásokat (M. Sir.), vagy éppen könyvkötésre használták fel őket (Königsb. Tör.) A prédikációk rétegtörő szerepének hangoztatása éppen olyan finom megfigyelés, mint az obudai és margitszigeti apácakolostorok kéziratainak viszonya, vagy az a megjegyzés, hogy az imádkozás az első lépés egy, már irodalminak nevezhető olvasásmód felé.

Mindez és még sok száz új tanulnivaló szerves részei a fejlődés történetének: bizonyíték, megokolás és tanulság. A fejlődés képét, az egész könyvnek szilárd szerkezetét maga a földolgozott anyag adja. Ez szabja meg már a kiinduló pontnál a szép tagolást a nekünk Szent István századában magas s éppen ezért elsovadásra ítelt elméleti (*Deliberationes*) és a túlságosan gyakorlati (törvénykezési és jogi) írások mint végletek között a tulajdonképpen való, elbeszélő irodalom, mint főér alakításához. Modernül hat, szinte anyagyszerű a kolostori magyar irodalom műfajainak tárgyalása a regulák (directoriumok, ordináriumok stb., — a naptárakat nem merném ide-sorolni, mert azok a zsolozsmás könyveknek is tartozékai), officiumok «és szabad olvasmányok» szerint.

Az az említettem, mereven határozott álláspont, hogy csakis az írott, sőt pontosabban: az írásban ránk is maradt irodalommal foglalkozik, természetesen több, még a fejlődés szempontjából is fontos mozzanatot kirekeszt a tárgyalásból. Nem a sajátosan magyarnak gondolt, ősi költészetre, daloknak a — Horváth elnevezése szerint — irodalomalatti közönségben való életére gondolok, mert itt valóban hiú találgatásokra volnánk utalva; evvel leszámol már a bevezetésben. Hanem a magyar írott irodalomnak éppen a latin egyházi irodalomból való kifejlődésében vannak hézagok, amelyek kitöltését pontos adatok nélkül is meg kellett volna kockáztatni. Könyvének rendje szerint csak nagykesőn kerül a sor Katona Lajos föltevésének megemlézésére, hogy egyik-másik hivatalos, liturgiai szöveg magyar fordításának már nagyon korán, az első térítések idején meg kellett lennie, a Miatyánk és Hiszekegy, az első, nyilván bencés-fordítások már átviszik az irodalomalatti rétegbe az első csírákat; a biblia egy-egy részlete (pl. a bünbeesés története, az újszövetség sok része) is nélkülözhetetlen volt már a térítésnél is; s maga a prédikáció, mint műfaj, már magyarul szólt Szent István századában is. A HB. mai egyedülvalóságának éppen Horváth kidomborította okai bizonyítják, hogy ezek leírva is megvoltak, csak nem maradtak ránk. Ha igaz, hogy egy európai egyetemes keresztény irodalom része volt a mi deák-irodalmunk, és ebből vált ki a magyar kolostori irodalom: akkor logikusan következik, hogy ezekkel a mozzanatokkal komolyabban kellene számolnunk, mint azt H. a *Magyar nyelv és írásbeliség* c. rövid pár lapon teszi.

A könyvből kiszorult, tudatosan, az officiosus munkák során breviáriumi költészetünk s a hymnus-fordítások, egészen. Mikor «középkori irodalmi műveltségünkről» várunk képet, e nélkül a fejlődés rajza hiányos!

Amit Thienemann könyvének bírálatában elmondtam s ú. n. «tisztá irodalmiságnak» kereszteltem, ugyanaz az érzésem éled Horváth János könyvének ismételt elolvasása után is. Nagy gondossággal rajzolva táru föl előttünk középkori irodalmunk fejlődésének új és egészében helyes útvonala. De vég-

eredményében egy olyan, önmagában szép szigeten vagyunk, — mert nagyon szép a Horváth János könyve — amelyről messzebb kilátás nem nyílik. Nem áramlik benne a középkor Európát egyformán átjáró levegője, csak útjelzők mutatják nagyobb összefüggő terenumokra az utakat. Van annak jelentősége, hogy Szent Gellért a *Deliberationesszel*, a magyar földön frott első könyvvel *milyen* európai műveltségnek volt ideplántálója — ha munkája elsorvadt is. Külföldi kolostoroknak egykorú s régibb életéről és munkájáról (amelyeket jól ismerünk) idesugárzik a világító fény első és későbbi bencés kolostorainkra. Van annak magyar szempontból is jelentősége, hogy az a bizonyos Paulus, a térítő vértanu-dominikánus, Szent Domonkos környezetének tagja és a bolognai főiskola jogtanára volt. Hogy Mihály, Pelbárt és Ozsvát barátok itt született művei messze nyugaton, északon és délen sok-sok kiadásban, nagy kultúrák világában számottévvó könyvek voltak. A ferences szellemnek szociális hatásában világgraszoló megnyilatkozása nálunk nagyobb jelentőségű, mint amennyi méltánylást Horváth a Jókai-kódexnek szentel. A Katonától fölismert Haláltáncének pedig műfajával fontosabb, semhogy még a tárgymutatóból is kimaradjon.

Végül még két aprólékosabb megjegyzés. Michael de Ungaria, a pálos prédikátor aligha halt meg 1444-ben Párizsban, ez a lapszéli évszám talán inkább azt az időpontot jelöli, mikor Eggerer *Fragmen panisa* szerint «specimen ingenii sui editurus, in certamen scholasticum descendit». Ha még hozzátesszük, hogy Eggerer szerint «*edidit praedictus Frater plura opuscula, non mediocri eruditione referta*» (1444 előtt!), s Gregorius Gyöngyessimus adatát is figyelembe vesszük (floruit 1459), ismét föl kell vetnem a kérdést, amelyet több mint negyedszázaddal ezelőt fölvettem, hogy a Békesi Emil Magyar Mihály és Magyarországi Mihály nem ugyanaz a Michäel de Ungaria-e? Ha pedig Pelbárt és Ozsvát jelentőségét kidomborítom, meg kell említenem Mihályról is, hogy beszédei közel 30 kiadást értek, s nem Strassburgban 1487-ben, hanem már Löwenben 1481-ben (ugyanitt hétszer) s Deventerben, Kölnben, Lyonban és Párizsban is megjelentek. Érdekes a címrakatnak reklámjellege: *optimus modus praedicandi*. — A margitszigeti domonkos-apácák munkálkodásában az a gondolatom merül föl, hogy itt fordították és írták a többi kolostor számára is a kódexeket, ez lehetett szerzetük íróműhelye: vajon összefügg-e ez az előkelőbb származású apácák nagyobb műveltségével is? Vannak-e erre külföldi analógiáink?¹

Ismételjük: a könyv, Horváth Jánoshoz méltón, új, eredeti fölfogással valóban gondosan és meggyőzően, szintetikus módszerrel rajzolja meg középkori irodalmunk fejlődésének útvonaltát.

GÁLOS REZSŐ.

Dr. Lósy-Schmidt Ele: Hatvani István élete és művei 1718—1786. I. rész. Hatvani István élete és önéletrajza. Az ördögösségről szárnyrakelt mondák. Debrecen, 1931. Tisza István Tud. Társ. 8-r. 218 l.

A híres debreceni professzorról eddig nem volt nagyszabású, tudományos módszerrel készült életrajz, a nagyszámú kisebb cikk, dolgozat pedig kevés gonddal, számos tévedéssel íródott s inkább részleteket, mint egészet

¹ Az *előkép* (Vorbild) nagyon bántó a Horváth stílusában.